

Koller Boglárka

EU: „Szeretlek is, meg nem is...”¹

Tíz év az uniós polgárok szemszögéből Magyarországon

EU: “Neither Like Nor Dislike...”

A Decade From the Perspective of EU Citizens in Hungary

Összefoglalás

E tanulmány az európai polgárok szemszögéből mutatja be az uniós csatlakozásunk óta eltelt tízéves időszakot, összekapcsolva az európaizáció és a kollektív identitásformálás folyamatait. Érvelésünk szerint a teljes jogú uniós tagság elnyerése nemcsak az új tagállamok, de a régiek számára is kihívásokkal teli folyamat, melyet egyedi kelet-közép-európai jellemzők is színesítenek. Vajon a tagság tízéves tapasztalatával a hátunk mögött, szeretjük-e még az Európai Uniót? Mit jelent számunkra az EU? Bízunk az uniós intézményekben? Hogyan vélekedünk a többsebességű Európáról? Az Eurobarometer közvélemény-kutatások eredményeire támaszkodva elemezzük a polgárok véleményét, attitűdjeit az Európai Unióról, hazánkat mindig közvetlen környezete, a kelet-közép-európai térség jellemzőihez viszonyítva.

Summary

Linking the theories of Europeanisation and collective identity formation, this study analyses the post-enlargement period from the European citizens' point of view. Accession to the EU is a challenging process not only for new entrants, but also for the previously joined member states. Additionally, the unique characteristics of the Central and Eastern European region contribute to further colouring the picture. With

---

KOLLER BOGLÁRKA a Zsigmond Király Főiskola Nemzetközi és Politikai Tanulmányok Intézetének oktatója és kutatója (koller.boglarka@zskf.hu).

the experience of ten years EU membership, do we still like the Union? What does the EU stand for? Do we trust the EU institutions? How do we relate to the multi-speed Europe? Citizens' opinions and attitudes are analysed and Hungary is compared to the new Member States of the Central and Eastern European on the basis of the secondary data obtained from the Eurobarometer opinion poll surveys.

2004. május elsején Magyarország hét kelet-közép-európai és két mediterrán országgal együtt az Európai Unió teljes jogú tagjává vált, és ezzel új korszak kezdődött hazánk és a térség országainak történetében. Bár az Európai Közösség és Magyarország közötti kapcsolatok kialakításának kezdeti lépései a hetvenes évek elejéig vezethetők vissza, az 1989/1990-es rendszerváltás teremtette meg annak a lehetőségét, hogy ténylegesen megkezdődhessen a több mint negyven évig idegen fejlődési keretbe szorított Magyarországnak az európai történelem fősodrába történő visszakerülése. Az Európai Unióhoz való csatlakozás az 1990-es évek elején olyan célkitűzése volt a magyar külpolitikának, melyet minden jelentős politikai erő és a társadalom nagy többsége is egyöntetűen támogatott. A „vissza Európába” szlogen az EK-hoz, később az EU-hoz történő közeledés, majd csatlakozás jelképévé vált. A teljes jogú tagság megszerzéséhez hosszú és rögös út vezetett: kezdve az EK és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolat létesítésétől 1988-ban, a társulási megállapodás 1991-es aláírásán keresztül, a koppenhágai kritériumok 1993-as megnevezéséig, a csatlakozási kérelem 1994-es benyújtásán át, a csatlakozási tárgyalások 1998-as megkezdéséig, majd végül 2003-as lezárásáig.

A 2004-ben huszonöt, illetve két évvel később Románia és Bulgária belépésével huszonhét tagúvá vált Európai Unió politikai, gazdasági és társadalmi szempontból is átalakult, heterogénebbé vált. Az újak részéről a „megérkezés” nem bizonyult könnyű feladatnak, meg kellett tanulnunk az uniós intézményrendszer működését, meg kellett találni helyünket a tágabb politikai közösségben. Nehézséget jelentett azonban a régiek számára is a „befogadás”: ami eddig tizenöt tagállammal már jól működött, azt most át kellett szabni egy nagyobb és sokszínűbb politikai közösség működtetésére, amely egyik napról a másikra nem volt megvalósítható. Számos érv szól amellet, hogy Magyarország tulajdonképpen 2011-ben vált az Európai Unió „nagykorú tagjává”, hiszen az Unió döntéshozatali mechanizmusában és a különböző politikai területeken jelentkező érdekkonfliktusok menedzselésében az Európai Tanács állandó elnöke mellett hat hónapig irányító funkciót tölthetett be.

A 2004 óta eltelt tíz év alatt azonban nemcsak a kelet-közép-európai térség és Magyarország, de az Unió és környezete is változott. Az elmúlt évek arról szóltak, hogy az Unió kísérletezik saját jövőképeinek megalkotásával politikai, intézményes, jogi, gazdasági és társadalmi szinten. Az alkotmányos szerződés kudarca után, a kiutat és kompromisszumot jelentő lisszaboni szerződés ratifikációja csak nagy nehezen sikerült, és módosítása azóta is folyamatosan napirenden van. Mindeközben valamennyi tagállam küzd (eltérő módon és különböző eszközrendszer bevetésével) a globális gazdasági és

pénzügyi válság negatív hatásainak kiküszöbölésével és újabb nagyszabású víziók megalkotásával. Magyarország európaizációja tehát egy olyan időszakban történik, amelyben az EU öndefiníciója is folyamatosan változik.

Ennek fényében nem meglepő, hogy az EU-hoz történő adaptáció és tanulási folyamat mellett, hazánk és az európai politikai közösség kapcsolatának tekintetében, az emancipációs tendenciák is egyre inkább megfigyelhetők. Magyarország gyakrabban hivatkozik a nemzeti érdekei védelmére, és az utóbbi időben arra is egyre több példát látunk, hogy hazánk egy, a tagállamok többsége által támogatott együttműködéssel szemben különutas megoldást választ.

Az utóbbi időben számtalan tanulmány, könyv és könyvfejezet íródott arról, hogy az uniós tagság milyen hatással volt Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi viszonyaira, valamint arról is, hogy Magyarország hogyan tudott bekapcsolódni az európai integráció intézményes struktúrájába.² Ez a tanulmány most másfajta megközelítést választ: az európai polgárok szemszögéből mutatja be az elmúlt tízéves időszakot. Szeretjük-e még az Európai Uniót? Milyen kihívást jelent a tagság a magyarok kollektív identitására? Hogyan változott az európai uniós tagság támogatottsága az elmúlt tíz év alatt? Mennyire bíznak a magyarok az uniós intézményekben? Mit jelent a többsebeséges Európa a magyarok számára? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre keressük a válaszokat, hazánkat mindig közvetlen környezete, a kelet-közép-európai térség jellemzőihez viszonyítva. Érvelésünk alátámasztásra az Eurobarometer közvélemény-kutatások eredményeit hívjuk segítségül.

EURÓPAIZÁCIÓ ÉS IDENTITÁS KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Témánk elemzéséhez az *európaizáció* fogalmát és a *kollektív identitásformálásról* alkotott elméleteket vesszük alapul. Az európaizáció olyan komplex folyamatot jelöl, amikor egy állam, amely lehet tagállam, de harmadik ország is, új szakpolitikát, szabályokat, normákat, intézményi és jogi struktúrát, valamint gondolkodásmódot vesz át, honosít meg a saját országában, felülről, azaz az Európai Unió felől érkező iránymutatások, vagy alulról jövő, belső kezdeményezések, vagy mindkettő együttes hatása révén.³

A kollektív identitásformálás alatt azt a folyamatot értjük, ahogy az egyén az őt körülvevő közösségeihez kapcsolt identitását alakítja, formálja.⁴ Az identitásformálást dinamikus folyamatként, többszintű struktúrában képzelhetjük el, amelyben a lokális, régiós, nemzeti, európai (itt értsd: európai uniós) kötődések egymás mellett létező identitáselemeket jelölnek.⁵ Az uniós polgár identitása a legjobban a posztnemzeti identitásstruktúra dinamikus, identitásháló modelljével írható le. Ez az egyének többes identitásának dinamikus együttlétezését állítja, és tartalmazza az idődimenziót is. Úgy kell elképzelni az egyént, mint aki egymástól esetenként elkülönülő vagy egymást átfedő halmazok része. Az individuuum tehát része valamely közösségnek vagy közösségeknek, de nem minden egyén ugyanazoknak a közösségeknek a része. Az is lehetséges, hogy egy adott időben része egy közösségnek, máskor nem. A közösségi tagság tehát új értelmezést nyer. Ebben a modellben az egyén nemcsak a nemzetének tagja, hanem a lokális, regionális, nemzeti, uniós és globális közösségek, intézmények,

szervezetek tagja is egy időben. Mivel az egyén több közösségnek a tagja egyszerre, az identitáskonstruálás⁶ több centrumból indulhat ki: a nemzeti vagy az Európai Parlamenttől éppúgy, mint a helyi kiskereskedés eladójától, vagy egy internetes fórumról.⁷

A sok impulzusközpont egyidejű létezése természetesen azt is eredményezi, hogy ezek a hatások felerősítik vagy kioltják egymást. De nemcsak a környezet formálja az egyén identitását, hanem az egyén maga is alakítja a környezetét, így státusai és közösségi tagsága tartalmát.⁸ Tehát nemcsak a struktúra van hatással az uniós individuumra, hanem az individuum is a struktúrára. (Az ún. identitáskonstruálás hatásai és az alulról jövő kezdeményezések együttesen érvényesülnek. Ez azt jelenti, hogy az egyén mindennapi gyakorlatában szabadon dönti el, hogy az adott helyzetben melyik azonosságtudatát „használja”, vagyis identitáshálójának melyik csomópontját aktivizálja. Az egyén élete során időről időre változtatja kötődéseit, azok fontossági sorrendjét. Az identitáselemek viszonya e dinamikus modell szerint nem hierarchikus, hanem mellérendelt. Ebben a modellben a „mi” és az „ők” kategóriájának viszonya is új értelmezést nyer. Míg az európai nemzetek történetében az inklúzió elsősorban csak belülről, például a nőknek a politikai közösségbe történő bevonásával valósult meg, addig az Európai Unióban az inklúzió belülről és kívülről is megvalósuló folyamat lehet. A nemi inklúziót felváltja a kisebbségek, bevándorlók és nem tagállami állampolgárok bevonása a közösségbe.

Ez utóbbi pont az, ahol az identitásformálás és az európaizáció összekapcsolható. Egy új tagállam csatlakozásával az Európai Unióban inklúziós kényszer jön létre. A régi tagállamok állampolgárai olyan újonnan érkezett egyénekké azonosítják, vagy éppen ellenkezőleg, egy jó darabig nem azonosítják magukat, akiket korábban az „ők” kategóriájába soroltak. De nemcsak a befogadás, hanem a megérkezés is kihívásokat rejt magában, a teljes jogú tagság elnyerése nem szükségképpen jelenti az európai dimenzió megjelenését is az identitáselemek között. De az is előfordulhat, hogy a teljes jogú tagság elnyerése ellenére is kívülállónak, másnak tekintik magukat az újonnan európai polgárokká avanszált egyének. De vajon a polgárok szemszögéből vizsgálva, hogy alakult a „megérkezés” a közös Európába?

E tanulmány szerint a kelet-közép-európai térség kollektív identitásformálását egyedi sajátosságok határozzák meg, melyek egy része az 1989/90 előtti időkből, mások a kilencvenes és kétezres évek integrációtörténeti eseményeiből vezethetők le.⁹ Az első és legfontosabb jellemző, hogy kommunista rendszerek összeomlása után a legtöbb kelet-közép-európai országban a nacionalizmus újjáéledése figyelhető meg, amely a nemzethez való kötődés újraértelmezését is eredményezi, és egy tagállam integrációs szerepvállalását is meghatározza.¹⁰ A második sajátosság, hogy a bővítési folyamat stratégiai hiányosságai és anomáliái, időben igen elhúzódó mivolta azt eredményezte, hogy mire a kelet-közép-európai országok elnyerték a teljes jogú tagságot, már sokszor belefáradtak a folyamatba, és elveszítették a kilencvenes évek elején jellemző lelkesedésüket az EU iránt.¹¹ A harmadik jellemző, hogy mire a kelet-közép-európai országok teljes jogú tagokká váltak, már nem érezték a csatlakozási kritériumokból adódó egyértelmű adaptációs kényszert, sokkal kritikusabbá váltak az integrációs kérdésekben, és egyre gyakrabban fogalmaztak meg saját véleményt.¹² Végül, a globális pénzügyi és

gazdasági válság hatásai és válságmenedzsmenete következtében 2009-től az Európai Unió a valódi gazdasági és monetáris unió megteremtésének érdekében egyre inkább a differenciált integráció megoldásait választja. Olyan irányba fejlődik, amelyben a kelet-közép-európai országok sokszor nem tartoznak a vezető tagállamok, az ún. magállamok körébe, csupán követő magatartást folytathatnak, amely az identitásformálás szempontjából a tagállamok és rajtuk keresztül az egyének között is törésvonalak kialakulását eredményezheti.¹³

AZ EU-TAGSÁG TÁMOGATOTTSÁGÁNAK ÉS IMAGE-ÉNEK VÁLTOZÁSA A TÍZÉVES IDŐSZAK ALATT

2004 tavaszán, közvetlenül a belépés előtt, az európai uniós tagság támogatottsága az újonnan belépők lakossága körében átlagosan 43 százalék, Magyarországon ennél valamivel magasabb, 45% volt. Ugyanekkor a magyarok 32 százaléka gondolta azt, hogy uniós tagságunk „se nem jó, se nem rossz dolog”, és 15 százaléka negatív véleménnyel rendelkezett a tagságról.¹⁴ Amikor megkérdezték a régi tagállamok polgárait arról, hogy támogatják-e az EU történetének legnagyobb bővítését, a bővítés csak gyenge támogatást kapott. A régi tagállamok lakosságának 42 százaléka támogatta, míg 39 százaléka ellenezte a bővítést. Tagországokra lebontva még színesebb kép tárulhat elénk: a német, brit, osztrák, francia, luxemburgi és belga lakosság nagyobb része ellenezte a bővítést közvetlenül annak bekövetkezése előtt, amely jelzi, hogy a befogadás tekintetében számos kétely volt a régi tagállamok lakossága körében is.¹⁵

Közvetlenül a belépés után, 2004 őszén némi emelkedés mutatkozott az uniós tagság támogatottságában mind a belépők, mind a régiek lakosságának körében.¹⁶ Az EU lakosságának 56 százaléka támogatta a tagságot, szemben a 13 százalék ellenzővel és a 28 százalék semleges véleménnyel rendelkezővel. Ezen belül azonban nagy volt a szóráss a tagállamok között. Mint oly sok más kérdésben, a támogatottság tekintetében is Luxemburg és az Egyesült Királyság képviselte az intervallum két végpontját: a legtöbben a luxemburgiak (85%), a legkevésbé pedig a britek (38%) között gondolták úgy, hogy az uniós tagság jó dolog. A kelet-közép-európai újdonsült tagállamok közül a lettek 40, a csehek 45, a magyarok 49, a lengyelek 50, a szlovénok 52, a szlovákok 57, a litvánok 69, az észtek 72 százaléka támogatta a tagságot.¹⁷

2008-ban, négy évvel az európai uniós tagság megszerzése után, valamint az Amerikai Egyesült Államokból induló pénzügyi és gazdasági válság Európába történő begyűrűzésének kezdetén már más kép rajzolódott ki az uniós tagság megítéléséről. Bár az uniós átlagérték a tagság támogatottságára vonatkozóan 2004 ősze óta 56 százalékról csak 53 százalékra esett, a tagállamok közötti sorrend jelentősen átrajzolódott. A tagság támogatottsága az Unióban a legalacsonyabb volt Lettországon (27%), ezt követte Magyarország (31%), az Egyesült Királyság (32%), de az új tagállamok között az uniós átlagérték alatt voltak még 2008 őszén a csehek és a bolgárok. A többi kelet-közép-európai országban az uniós átlagnál többen gondolták úgy, hogy az európai uniós tagság jó dolog.¹⁸ A tagság magyarországi támogatottságának ilyen alacsony szintje egyedülálló Kelet-Közép-Európában. A trendváltozás azonban korábban, jóval

a gazdasági és pénzügyi válság kirobbanása előtt bekövetkezett. 2006 őszén kerültek többségbe a semleges nézettel rendelkezők a tagságról pozitív véleménnyel rendelkezőkhöz képest, miközben a tagságot negatív dolognak vélők százalékos aránya folyamatosan emelkedő tendenciát mutat.¹⁹ Következésképpen 2008-ra hazánk az uniós tagság támogatottságát tekintve (31%) sereghajtóvá vált.

Ahogy a válság hatásai egyre inkább érződtek a tagállamokban, és kerültek felszínre a válságkezelés anomáliái is, az Európai Unió lakossága körében az EU image-e is mélyrepülésbe kezdett. 2012-ben az Uniót pozitív image-dzsel felruházók százalékos aránya, a korábbi évek 40-50 százalékos értékeihez képest, 2012 őszére 30 százalékra esett. Az EU összlakosságát tekintve, 2013 őszén relatív többségbe kerültek (39%) azok, akik semleges image-dzsel ruházták fel az Uniót, míg a lakosság 31 százaléka rendelkezett pozitív véleménnyel, az emelkedő tendenciát mutató, az Unióról negatívan vélekedőkkel szemben (28%).²⁰ Összességében tehát az Unióban azok kerültek többségbe, akik elbizonytalanodtak az Unió megítélésében. A tagországok között azonban az uniós image tekintetében is jelentősek az eltérések. A legfrissebb közvélemény-kutatási adatok alapján a kelet-közép-európai országok közül az európai uniós átlagnál (31%) többen vélekednek pozitívan az EU-ról: Magyarországon (35%), Horvátországban (37%), Litvániában (38%), Romániában (43%), Lengyelországban (45%) és Bulgáriában (49%); ugyanannyian Szlovákiában (31%); kevesebben Szlovéniában (30%), Lettországon (29%), Észtországon (26%), Csehországon (24%).²¹ Hazánkra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy az Unió megítélése a közelmúltban némiképpen javult az elmúlt évek negatív trendjeihez képest.

Összefoglalva, a válság európai begyűrűzése után (2008) a kiábrándultság és a lelkesedés elvesztése az EU összlakossága vonatkozásában megnyilvánult, amely a kelet-közép-európai térségben is jellemző, a tagállamai között azonban többször volt átrendeződés az EU megítélése és a tagság támogatottsága tekintetében.

EURÓPAI POLGÁROK LETTÜNK?

Európai uniós csatlakozásunk egyik legjelentősebb hozományaként nemzeti állampolgárságunk mellé uniós polgároká is váltunk, amely számtalan jogot és lehetőséget jelent az egyén számára a mindennapokban. De vajon az eltelt tíz év alatt tényleg európai polgároká váltunk? Mennyire tartjuk magunkat annak? Az Eurobarometer felmérések rendszeresen vizsgálják, hogy az egyén európai polgárnak is érzi-e magát.

A csatlakozás évében, 2004-ben végzett felmérés azt mutatta, hogy az uniós polgárok 47 százaléka nemzeti és európai polgárnak, 7 százaléka európainak és nemzetinek, 3 százaléka csak európainak (ez összesen a lakosság 57 százaléka) érezte magát, szemben azzal a 41 százalékkal, aki csak nemzeti állampolgárnak tartotta magát. Magyarországon végzett felmérés azonban a csatlakozás évében ettől eltérő eredményt hozott. Nálunk 2004-ben a lakosság 67 százaléka csak nemzeti állampolgárnak tartotta magát, amely kiugróan magas érték összuniós és kelet-közép-európai szinten is.²² Amikor tehát a nemzeti és európai dimenzió együttes jelenlétére kérdeztek rá a felmérések, a magyarok a nemzeti komponenst részesítették előnyben. Érdekes módon az identitás

érzelmi dimenziójára, vagyis az európai büszkeségre kérdező felmérések esetében, a magyarok között voltak a legtöbben (87%) az Unióban, akik büszkék voltak európaiságukra, szemben az uniós átlag 68 százalékkal. A magyarok tehát nagyon erős nemzeti kötődéssel rendelkeznek, de erős emocionális kötődéssel is Európához.

Ahogy az előző részből kiderült, az uniós tagság támogatottságára, valamint az EU image-ére egyértelműen negatív hatással volt a gazdasági és pénzügyi válság. Érdekes módon az európai polgárság érzete ezzel szemben viszonylag állandó értéket mutatott, vagyis az utóbbi évekre is igaz, hogy átlagosan 10 uniós polgár közül 5-6 valamilyen mértékben európai polgárnak is érzi magát, szemben azzal a négygyel, aki csak nemzeti állampolgárnak.²³ A legfrissebb EB-felmérésből²⁴ is az derül ki, hogy az Európai Unióban azok vannak többségben, akik uniós polgárnak is tartják magukat, szemben azokkal, akik csak nemzeti állampolgárnak. Érdekes azonban megnézni, hogy ezen értéken belül hogyan alakulnak a kelet-közép-európai térség lakosainak válaszai, vagyis tíz évvel a csatlakozás után a magyarok és kelet-közép-európaiak mennyire érzik magukat európai polgárnak is.

1. táblázat: Mennyire tekinti magát nemzeti, európai polgárnak?

Tagállamok	Csak nemzeti	Nemzeti és európai	Európai és nemzeti	Csak európai	Európai is
EU-28	42	47	5	2	54
Eurózóna	39	50	6	2	58
Nem eurózóna	49	42	4	2	48
Bulgária	50	43	5	0	48
Csehország	48	47	2	1	50
Észtország	44	48	5	1	54
Lettország	44	48	4	1	53
Litvánia	45	48	4	1	53
Magyarország	46	45	5	2	52
Lengyelország	37	58	4	1	63
Románia	45	32	7	8	47
Szlovénia	42	45	5	1	51
Szlovákia	34	58	6	2	66

Forrás: Eurobarometer 80. A sötétszürke mezők azt mutatják, hogy a lakosság hány százaléka érzi magát európainak is.

Magyarországon a tíz évvel ezelőtti értékkel összehasonlítva szembetűnő változás, hogy míg 2004-ben a lakosság 67 százaléka csak a nemzeti állampolgárságát jelölte meg válaszában, ma már a magyarok csupán 46 százaléka válaszolta azt, hogy csak magyar állampolgárnak vallja magát. A lakosság többsége tehát európai polgárnak is érzi magát, amely az európaizációnak a kollektív identitásformálásra gyakorolt hatását bizonyítja. Ezzel az értékkel egyébként hazánk a kelet-közép-európai régió átlagába illeszkedik.

MIT JELENT A POLGÁROKNAK AZ EU?

Az EU-hoz való kötődés mibenlétének megértéséhez fontos megvizsgálni azt is, hogy vajon a KKE-térség polgárai mivel azonosítják az Európai Uniót tíz évvel a tagság megszerzése után. Ez esetben természetesen pozitív (utazási, tanulási, munkavállalási szabadság; a közös pénz: az euró; a béke, a kulturális sokszínűség; demokrácia; nagyobb beleszólás a világ ügyeibe; gazdasági prosperitás; szociális védelem stb.) és negatív jellemzők (pénzpocsékolás; bürokrácia; munkanélküliség; külső határok nem elegendő ellenőrzése; nagyobb fokú bűnözés; kulturális identitás elvesztése) is számba vehetők.

Az európai uniós tagság az uniós polgárok többsége számára, beleértve a kelet-közép-európai régiót és a magyar lakosságot is, elsősorban az utazási, tanulási, munkavállalási szabadságot jelenti az Unió határain belül. A magyarok közül is a legtöbben (40%) ezzel azonosítják az Európai Uniót. A magyar válaszadók közül ezután másodikként legtöbben a demokráciát (20%), harmadikként a munkanélküliséget (19%) jelölték meg.

2. táblázat: Mit jelent az Európai Unió? (2013. ősz)

Tagállamok	Elsőként megjelölt	Másodikként megjelölt	Harmadikként megjelölt
EU-28	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	A közös pénz: az euró	Pénzpocsékolás
Bulgária	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	Béke	Demokrácia
Csehország	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	Pénzpocsékolás	Bürokrácia
Észtország	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	A közös pénz: az euró	Bürokrácia
Lettország	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	A közös pénz: az euró	Bürokrácia
Litvánia	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	Béke; kulturális sokszínűség, demokrácia	Gazdasági prosperitás
Magyarország	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	Demokrácia	Munkanélküliség
Lengyelország	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	A közös pénz: az euró	Demokrácia
Románia	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	Demokrácia	Béke
Szlovénia	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság	A közös pénz: az euró	Bürokrácia, munkanélküliség
Szlovákia	Utazási, tanulási, munkavállalási szabadság; a közös pénz: az euró	Pénzpocsékolás	Munkanélküliség

Forrás: Eurobarometer 80.

Amikor azonban a tagság gyakorlati hasznára kérdeznek rá a felmérések, akkor a magyarok elsőként a határelőzések megszűnését, másodsorban a csökkenő roamingdíjakat, harmadikként leggyakrabban a fogyasztói jogok javulását, valamint a külföldi munkavállalás szabadságát jelölték meg. A felmérések adataiból kiderült, hogy a külföldi tanulás, valamint letelepedés lehetősége csupán a magyarok egy csekély hányada számára járt gyakorlati haszonnal is.²⁵

Ez utóbbi eredményt támasztja alá a közvélemény-kutatás egy másik kérdése, amely az uniós egyének más országokba irányuló kapcsolatait és tájékozódási csatornáit vizsgálta. Ebből ugyanis az derült ki, hogy a kelet-közép-európai térség más uniós állampolgáraival összehasonlítva a magyarok, a románokkal együtt, a leginkább bezárkózók és a legkevésbé nyitottak külföldi kapcsolatokra. Amíg a szlovénok 67, a szlovákok 60, a csehek 40, lengyelek 32 százaléka állította, hogy utazott már másik uniós tagállamba, addig a magyaroknak csupán 26 százaléka. Vagyis hazánk lakossága, saját bevallása alapján, a legkevésbé mobil uniós egyének közé sorolható a kelet-közép-európai térségben. Ezzel összhangban, saját bevallása szerint, egy évre visszatekintve a magyarok 84 százaléka nem olvasott idegen nyelvű könyvet, 76 százaléka nem lépett kapcsolatba más tagállam polgárával, 79 százaléka pedig nem nézett idegen nyelvű tévéműsort sem.²⁶ Ehhez hasonló izoláció csak a román uniós állampolgárok esetében volt megfigyelhető. Ennek tükrében már nem meglepő, hogy annak ellenére, hogy a magyarok többsége is az utazási, tanulási és munkavállalási szabadsággal azonosítja az Uniót, az ebből adódó lehetőségekkel a többség nemigen tud élni.

BIZALOM AZ UNIÓS ÉS NEMZETI INTÉZMÉNYEKBEN

Az intézmények iránti bizalom megítélése az uniós polgárok kötődéseinek vizsgálatakor jelentős összefüggésekre világíthat rá, ugyanis az intézmények az egyén és közösség közötti szerveződések, melyeken keresztül az egyéni érdekközösségi szinten érvényre juthat. Az tehát, hogy az uniós egyének mennyire bíznak az őket körülvevő intézményes struktúra egyes szereplőiben, jól jelzi, hogy mennyire hiszik el, hogy az őket érintő ügyek intézése és a problémák orvoslása jó kezekben vannak.

A korábbi időszakokkal összehasonlítva mind az uniós, mind a nemzeti intézményekbe vetett bizalom jelenleg integrációtörténeti mélyponton van az Unió összlakosságát tekintve. Az is elmondható, hogy az Unió polgárainak többsége nem bízik az Európai Unióban. Ennek ellenére, amikor összehasonlítjuk az uniós és nemzeti intézményekbe vetett bizalmat, megállapítható, hogy az Európai Parlamentben, az Európai Bizottságban, valamint a lokális és regionális hatóságokban százalékarányosan többen bíznak, mint a nemzeti parlamentben, valamint a nemzeti kormányban. Vagyis a polgárok számára az európai politikai közösség intézményei már létező kategóriák, és a beléjük vetett állampolgári bizalom alapján a nemzeti intézmények elsődlegessége sem érvényesül. Az is szembevetendő, hogy a lokális és regionális hatóságokba vetett bizalom szintje annak ellenére magas, hogy a többszintű döntéshozatalban növekvő szerepük ellenére, a legtöbb tagállamban még mindig nem a nemzetihez hasonló súlytal bírnak. Uniós és kelet-közép-európai szinten is a legkevésbé a politikai pártokban

bíznak a polgárok. Míg a magyarok 58 százaléka bízik az Európai Parlamentben, 57 százaléka a lokális és regionális hatóságokban, 50 százaléka az Európai Bizottságban, addig csak 37 százaléka a magyar kormányban, 34 százaléka a magyar parlamentben, és 23 százaléka a politikai pártokban. Vagyis a magyarok közül többen bíznak az uniós intézményekben, mint a nemzeti megfelelőikben. Ez a térség többi tagállamára és a huszonnyolc tagú Unióra is igaz.

3. táblázat: Bizalom az uniós, nemzeti, lokális és régiós intézményekben (2013. ősz)

Tagállamok	Európai Parlament	Európai Bizottság	Lokális és regionális hatóságok	Nemzeti parlament	Nemzeti kormány	Politikai pártok
EU-28	39	35	44	25	23	14
Bulgária	55	50	33	14	20	12
Csehország	45	42	47	12	16	11
Észtország	57	57	57	35	38	16
Lettország	40	39	48	17	21	6
Litvánia	53	51	34	11	20	9
Magyarország	58	50	57	34	37	23
Lengyelország	51	47	47	17	19	14
Románia	49	47	37	11	16	8
Szlovénia	37	39	29	6	10	6
Szlovákia	51	51	44	28	29	16

Forrás: Eurobarometer 80.

VÁLSÁG ÉS DIFFERENCIÁLT INTEGRÁCIÓ

Az elmúlt tízéves időszak az európai integráció történetének egyik legsúlyosabb gazdasági és pénzügyi válságát eredményezte, amely felszínre hozta az európai integráció intézményrendszerében és szakpolitikai működésében rejlő anomáliákat is. A válságmenedzsment során az is nyilvánvalóvá vált, hogy az integráció továbbfejlődése 27, illetve 28 tagállammal már csak úgy valósulhat meg, hogy végleg fel kell adni az alapító atyák azon koncepcióját, hogy az európai integrációban minden tagállam azonos súllyal és mértékben vesz részt. Az integráció következő gazdasági fokozatának, a „valódi” gazdasági és monetáris uniónak a megvalósítása is csak a tagállamok egy bizonyos körében valósítható majd meg. De ugyanígy, a politikai unió megvalósításának célkitűzése is megosztja a jelenlegi huszonnyolc tagállamot. Következésképpen az európai integráció differenciált úton halad tovább, ahol egyre gyakrabban fordul elő, hogy nem minden tagállam és nem azonos időben vesz részt egy együttműködésben.²⁷

A differenciált integráció ugyanis automatikus határkijelölést jelent. Míg Magyarország például az EU teljes jogú tagja, és a schengeni övezetbe is csatlakozott, addig az eurózónát valószínűleg még jó ideig csak kívülről szemléli, ugyanakkor a 2012-es fiskális paktumhoz csatlakozott, mely utóbbit Csehország 2012-ben nem írta alá. Az

európai polgárok identitása szempontjából tehát a differenciált együttműködési formáknak jelentősége van: a polgárok identitása számára ugyanis a „mi” és „ők” kategóriák elhatárolásának lehet az alapja.

De milyen kihívásokat jelenthet ez a polgárok szempontjából, hogyan vélekednek ők a többsebességes Unióról? A felmérésekből az derült ki, hogy az uniós polgárok többsége ellenzi a többsebességes integráció²⁸ koncepcióját. Feltűnő azonban a különbség a régi és az új tagállamok között. Míg a régiek lakosságának nagy többsége ellenezte a koncepciót a három vizsgált időszakban, néhány kivételtől eltekintve a kelet-közép-európai tagállamok lakóinak nagyobb része támogatta a differenciált integrációt. Meglepő eredmény ez, hiszen a kelet-közép-európai tagállamok annak ellenére támogatták a differenciált integráció elterjedését, hogy ők maguk is a legtöbb esetben nem tartoznak a vezető tagállamok, az ún. magállamok körébe.

4. táblázat: Vélemény a differenciált integrációról

Tagállamok	2005. I.		2008. I.		2009. I.	
	Mellette	Ellene	Mellette	Ellene	Mellette	Ellene
EU-25/27	38	42	39	40	39	42
Magyarország	49	35	47	39	49	33
Csehország	53	32	43	44	41	47
Szlovákia	47	38	42	46	47	40
Lengyelország	37	47	39	44	39	43
Szlovénia	45	48	46	43	44	44
Lettország	42	28	34	35	38	37
Litvánia	44	24	44	31	39	35
Észtország	55	26	66	19	69	20
Románia	40	23	38	30	33	39
Bulgária	31	33	35	19	30	34

Forrás: Eurobarometer 63., 68., 71. A sötétszürke mezők azt jelzik, ahol többen vannak mellette, mint ellene.

KÖVETKEZTETÉSEK

Amíg a magyarok csak vágyták az uniós tagságot, és kívülről szemlélték az Uniót, a polgárok mintegy kétharmada támogatta a tagságot. Amint közeledett a csatlakozás időpontja, valamint az első gyakorlati tapasztalatokat is megszereztük az EU-s tagságról, egyre kevesebben lettek azok, akik szerint az uniós tagság jó dolog. 2006-ra, még jóval a globális gazdasági és pénzügyi válság európai kirobbanása előtt, a magyarok nagy része már elbizonytalanodott az uniós tagság megítélésében. 2008-tól valamennyi uniós tagállamban a tagság támogatottságának drámai visszaesését tapasztalhatjuk, amely a magyar lakosság körében csak a közelmúltban változott pozitív irányba. Ezzel párhuzamosan az EU korábbi pozitív image-én is csorba esett. Következésképpen az uniós tagság támogatottsága és az uniós image-ről alkotott vélemények alapján kijelenthető,

hogy kevésbé szeretjük az EU-t ma, mint tíz éve. Az uniós és nemzeti állampolgárságról végzett felmérés azonban árnyalja ezt a képet. Az elmúlt tízéves időszakra visszatekintve a felmérések alapján elmondható, hogy egyre több magyar polgár identitásában jelenik meg az európai dimenzió is. A lakosság többsége európai polgárnak is érzi magát (52%), amely az európaizációnak a kollektív identitásformálásra gyakorolt hatását bizonyítja. Az identitás szempontjából viszonylag konkrét visszajelzésünk van arról, hogy a polgárok mit kötnek pozitívumként az Európai Unióhoz. A kelet-közép-európai lakosok számára, beleértve hazánk polgárait is, elsősorban az utazási, tanulási, munkavállalási szabadság jelenti az Uniót, a mobilitás adta lehetőségekkel azonban sokszor nem tudnak a gyakorlatban is élni. Az egyének más országokba irányuló kapcsolatait és tájékozódási csatornáit vizsgálva arra is fény derült, hogy a kelet-közép-európai térség polgárai közül, a románokkal együtt, mi magyarok számítunk a leginkább befelé fordulónak, bezárkózónak. Az uniós és a nemzeti intézményekbe vetett bizalom összehasonlító elemzése megmutatta, hogy az Európai Parlamentben, az Európai Bizottságban, valamint a lokális és regionális hatóságokban százalékarányosan többen bíznak, mint a nemzeti parlamentben, a nemzeti kormányban, amely hazánkra is igaz. A bizalmi indexek alapján tehát kijelenthető, hogy az uniós intézményi struktúra a polgárok számára is létező elem. Végül, a differenciált integrációról végzett felmérések eredményei arra világítottak rá, hogy néhány kivételtől eltekintve a kelet-közép-európai tagállamok lakosságának nagyobb része támogatja a többsebességes Európát, mint a régi tagállamok polgárai.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány címét a szerző az R-Go együttes (Szikora Róbert) „Szeretlek is, meg nem is” dalszövegéből vette. Lásd: szikorarobert.egyuttes.info/
- ² *Magyarország első évtizede az Európai Unióban 2004–2014*. Szerk.: Marján Attila, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest, 2014; Ágh Attila–Vértes András–Fleck Zoltán: *Tíz év az Európai Unióban. Felzárkózás vagy lecsúszás?* Kossuth Kiadó, Budapest, 2014; *10 years after. Multi-level governance and differentiated integration in the EU*. Eds.: Attila Ágh, Tamás Kaiser, Boglárka Koller, Blue Ribbon Research Centre, King Sigismund Business School, Budapest, 2014.
- ³ Tanja Börzel–Thomas Risse: *When Europe Hits Home. Europeanization and Domestic Change*. European Integration online Papers, Vol. 4, No. 15., 2000; Tanja Börzel–Thomas Risse: *Conceptualizing the Domestic Impact of Europe*. In: *The Politics of Europeanization*. Eds.: Keith Featherstone, Claudio Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, 57–80. o.; Olsen, 2002; Johan P. Olsen: *The Many Faces of Europeanization*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, Issue 5., December 2002, 921–952. o.; Kerry E. Howell: *Europeanisation, European integration and financial services*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004.; *Europeanization and regionalization. Hungary's preparation for EU-accessions*. Ed.: Attila Ágh, Hungarian Centre for Democracy Studies, Budapest, 2004; *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Eds.: Frank Schimmelfenning, Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2005; Lucian Cernat: *Europeanization, Varieties of Capitalism and Economic Performance in Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006; Heather Grabbe: *The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave Studies in European Union Politics, Palgrave Macmillan, London, 2006; *Europeanization. New Research Agendas*. Eds.: Paolo Graziano–Maarten P. Vink, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006; Theofanis Exadaktylos–Claudio Radaelli: *Research Design in European Studies. The Case of Europeanization*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 47, Nr. 3., 2009, 507–530. o.; Robert Ladrech: *Europeanization*

- zation and National Politics. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010; *The Europeanization of National Politics? Citizenship and Support in a Post-enlargement Union*. Eds.: David Sanders, Paolo Bellucci, Gabor Toka, Mariano Torcal, Oxford University Press, Oxford, New York, 2012.
- ⁴ Lásd Anthony D. Smith: *National Identity and the Idea of European Unity*. In: The Question of Europe. Eds.: Peter Gowan, Perry Anderson, Verso, London–New York, 1997; Koller Boglárka: *A poszt-nemzeti identitás-struktúra dinamikus modellje*. (The Dynamic Model of the Post-National Identity Structure.) Budapest University of Economic Sciences, PhD Dissertation, 2004; Koller Boglárka: *Nemzet, identitás és politika Európában*. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006; Koller Boglárka: *Trajectories of identity formation in the post-enlargement era. The Hungarian example*. Jagiellońskie Forum Europejskie [Jagiellonian European Forum], No. 20., 2011, 7–29. o.; Koller Boglárka: *The Takeoff after Lisbon. The Practical and Theoretical Implications of Differentiated Integration*. World Political Science Review, Vol. 8, No. 1., Published Online, 2012; Koller Boglárka: *Klubtagságok az EU-ban. A differenciált integráció gyakorlati és elméleti vonatkozásai*. Politikatudományi Szemle, 2012/1., 32–58. o. *European identity*. Eds.: Jeffrey T. Checkel, Peter J. Katzenstein, Cambridge University Press, Cambridge, 2009; Attila Ágh: *From Customers to Citizens or the Adventures of 'Citizenization'*. *The Perspectives of the Emerging European Demos*. The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy, Special Issue: Citizens vs. Customers, Vol. II, No. 2., Winter 2009/2010, 17–35. o.; Jose Miguel Salazar: *Social Identity and National Identity*. In: *Social Identity. International Perspectives*. Eds.: Stephen Worchel, Francisco Morales, Dario Pérez, Jean-Claude Deschamps, SAGE Publications, London, 1998; *The Social Construction of Europe*. Eds.: Thomas Christiansen, Knud Erik Jørgensen, Antje Wiener, SAGE, London, 2012 (online edition).
- ⁵ Koller: A poszt-nemzeti identitás-struktúra..., i. m.; Koller: Nemzet, identitás..., i. m.
- ⁶ Benedict Anderson: *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition, Verso, London – New York, 1991; *The Invention of Tradition*. Eds.: Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- ⁷ Koller: A poszt-nemzeti identitás-struktúra..., i. m.; Koller: Nemzet, identitás..., i. m.
- ⁸ Thomas Risse: *Neo-functionalism, European Identity and the Puzzles of European Integration*. Center for Transatlantic Foreign and Security Policy, Otto Suhr Institute of Political Sciences, 2004.
- ⁹ *Constructing and Communicating Europe*. Eds.: Olga Gyarfasova, Karin Liebhart, Lit Verlag, Zürich – Münster, 2014.
- ¹⁰ Antal Örkény: *Hungarian National Identity. Old and New Challenges*. International Journal of Sociology. Vol. 35, No. 4, Winter 2005–6, 28–48. o.; Rogers Brubaker: *Nationalism reframed. Nationhood and national question in the new Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- ¹¹ Grabbe, i. m.; The Europeanization of Central and Eastern Europe, i. m.; Arató Krisztina–Koller Boglárka: *Európa utazása. Integrációtörténet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- ¹² Koller: Trajectories of identity formation..., i. m.
- ¹³ Koller: Klubtagságok az EU-ban..., i. m.
- ¹⁴ Itt azonban meg kell azt is jegyezni, hogy a 2004-ben mért támogatottsági arány már egy jelentős csökkenés eredménye, hiszen 2002 őszén az új tagállamok lakosságának körében 52, míg Magyarországon 67%-os volt a támogatottság. Ezen időponttól kezdve azonban fokozatosan közeledvén a csatlakozás tényleges időpontjához, a támogatottság mind a tízek (KKE és Málta, Ciprus), mind pedig hazánk lakosságának körében csökkent, amely alátámasztja azt a fenti érvelést, hogy az elhúzódozó csatlakozási folyamat némi belefáradást és lelkesedéscsökkenést eredményezett, mind a KKE-térségben, mind hazánkban. (Eurobarometer 61.)
- ¹⁵ Eurobarometer 61., i. m.
- ¹⁶ Eurobarometer 62.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Eurobarometer 70.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Eurobarometer 80.
- ²¹ Uo.
- ²² Eurobarometer 62., i. m.

²³ Eurobarometer 73., 76, 77

²⁴ Eurobarometer 80., i. m.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Claus-Dieter Ehlenmann: *Increased Differentiation or Stronger Uniformity*. EUI Working Paper, RSC No. 95/21., 1995; Stubb, és 1997; Alexander C. Stubb: A Categorization of Differentiated Integration. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 2., 1996, 283–295. o.; Alexander C. Stubb: *The 1996 Intergovernmental Conference and the management of flexible integration*. *Journal of European Public Policy*, Vol. 4, No. 1., 1997, 37–55. o.; *Which Europe? The Politics of Differentiated Integration*. Eds.: Kenneth Dyson, Angelos Sepos, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010; Alkuin Kölliker: *Bringing Together or Driving Apart the Union? Towards a Theory of Differentiated Integration*. *West European Politics*, Vol. 24, No. 4., 2001, 125–151. o.; Jan-Emmanuel De Neve: *The European Union? How differentiated Integration is Reshaping the EU?* *European Integration*, Vol. 29, No. 4., 2007, 503–521. o.; Eric Philioppart–Geoffrey Edwards: *The Provisions on Closer Co-operation in the Treaty of Amsterdam. The Politics of Flexibility in the European Union*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37, No. 1., 1999, 87–101. o.; Funda Tekin–Wolfgang Wessels: *Flexibility with in the Lisbon Treaty: Trademark or Empty Promise?* *EIPASCOPE*, 2008/1, 25–31. o.; Svein S. Andersen–Nick Sitter: *Differentiated Integration. What is It and How Much Can the EU Accommodate?* *Journal of European Integration*, Vol. 28, No. 4., 2006, 313–330. o.; Koller: The takeoff after Lisbon..., i. m.; Koller: Klubtagságok az EU-ban..., i. m.

²⁸ A többsebességes integráció a differenciált integráció egyik formája. Erről lásd Stubb, i. m.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Arató Krisztina–Koller Boglárka: *A new imagery for Europe*. A contribution to a new EU narrative published at the EC's website. 2013. ec.europa.eu/debate-future-europe/new-narrative/contributions-comments/articles/arato_koller_en.htm

Arató Krisztina: *Az európai integrációs folyamat rejtett oldala: a differenciált együttműködés*. In: *Demokrácia és politikatudomány a 21. században*. Szerk.: Szabó Máté, Rejtjel, Budapest, 2002, 109–141. o.

Tanja Börzel: *European Governance: Negotiation and Competition in the Shadow of Hierarchy*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, No. 2., 2010, 191–219. o.

Tanja Börzel: *The European Union – A Unique Governance Mix?* In: *The Oxford Handbook of Governance*. Ed.: David Levi-Faur, Oxford University Press, Oxford, 2012, 613–627. o.

Desmond Dinan: *Europe Recast. A History of European Integration*. Palgrave Macmillan, 2004.

Spyros Economides: *The Politics of Differentiated Integration: the Case of the Balkans*. *GreeSE Paper No. 18*, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, LSE, September 2008.

Liesbet Hooghe–Gary Marks: *Multi-level Governance and European Integration*. Rowman and Littlefield Publishers, Oxford, 2001.

Liesbet Hooghe–Gary Marks: *A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus*. *British Journal of Political Science*, Vol. 39., No. 1., Cambridge University Press, 2008, 1–23. o.

David Král: *Multi-speed Europe and the Lisbon Treaty. Threat or opportunities?* *EUROPEUM Institute for European Policy*, 2008.

Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Pataki Ferenc: *Identitás, személyiség, társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Thomas Risse: *Social Constructivism and European Integration*. In: *European Integration Theory*. Eds.: Antje Wiener, Thomas Diez, Oxford University Press, Oxford, 2004, 159–175. o.

Thomas Risse: *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 2010.

Alexander C. Stubb: *Negotiating Flexibility in the European Union*. Lynne Rienner, Boulder, 2002.